

УДК 347.73

Пасічна Ірина Олександрівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державного управління і права
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

UDC 347.73

Iryna O. Pasichna –

candidate of juridical sciences, associate professor,
of the State administration and Law Department
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University
(24, Pershotravneva Av, Poltava, Ukraine)

ПОДАТКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

У статті досліджено ознаки податкових правовідносин як окремої правової категорії. Проаналізовано ознаки податкових правовідносин як виду правовідносин взагалі, а також фінансових правовідносин зокрема. Виявлено спеціальні (істотні ознаки), що сприятиме кращому усвідомленню правової природи податкових правовідносин.

Ключові слова: *правовідносини, фінансові правовідносини, податкові правовідносини, ознаки податкових правовідносин.*

В статье исследованы признаки налоговых правоотношений как отдельной правовой категории. Проанализированы признаки налоговых правоотношений как вида правоотношений вообще, а также финансовых правоотношений в частности. Обнаружены специальные (существенные признаки), что будет способствовать лучшему осознанию правовой природы налоговых правоотношений.

Ключевые слова: правоотношения, финансовые правоотношения, налоговые правоотношения, признаки налоговых правоотношений.

I.O. Pasichna Tax Legal Relations as a Legal Category

The article deals with the scientific views on features of tax legal relations.

Tax legal relations, like all other legal relations, are the result of consciously-voluntary people's activity. They arise, change and cease on the basis of the tax law rules in the event of the occurrence of legal facts. Tax relations are a special form of mutual relations between specific subjects through their rights, duties and responsibilities. Tax relations have state protection. They are provided with state coercion.

Tax legal relations are a special kind of economic relations. They have a property character. This character is due to the imperative nature of the tax law, implemented on the principle of command and execution. The state as the owner has the purpose of appropriating part of the proceeds and realizes its right through the tax system.

Tax relations are public. Public interest in the tax sphere is a property interest protected by the law in the flow of taxes to the budgets. The public nature of tax relations involves conflict. There is a contradiction between the volume of tax revenues and the volume of expenditures that do not meet the needs of taxpayers.

An essential feature of tax relations is the specifics of their structural elements. The subjects of the tax relations are the state and taxpayers. The object of tax relations are money as taxes and results of actions including the tax information. The purpose of tax relations is ensuring budget formation. Tax relations are mediated by the alienation of results of taxpayers activity in the state or communal ownership.

Keywords: *legal relations, financial legal relations, tax legal relations, features of tax legal relations.*

Постановка проблеми. Будь-яка правова категорія є відображенням найбільш істотних ознак та властивостей правового явища. Сутність одного й

того ж явища розкривається через ті ознаки, які є найбільш суттєвими з урахуванням сучасного етапу їх розвитку.

Оскільки податкові правовідносини є видом правовідносин, і співвідносяться як загальне і часткове, то їм властиві ознаки останніх, які мають специфічний прояв. Визначення податкових правовідносин як правової категорії потребує аналізу їх спеціальних (істотних) ознак, що дозволяє говорити про них як про окремий вид фінансових правовідносин.

Істотною визнається ознака, що обов'язково належить предмету (явищу), без якої він існувати не може, що виражає конкретну природу предмета (явища), тим самим відрізняючи його від предметів (явищ) інших видів і родів [1, с. 409]. Установлення спеціальних (істотних) ознак податкових правовідносин дозволить врахувати всі їх особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладним аспектам податкових правовідносин присвячено праці відомих науковців у галузі фінансового права, зокрема Л.К. Воронової, М.В. Карасьової, Ю.О. Крохіної, М.П. Кучерявенка, П.С. Пацурківського, Г.В. Петрової, Н.І. Хімичевої, В.Д. Чернадчука й інших.

Невирішені раніше проблеми. Однак, незважаючи на чисельність наукових праць, окремі положення теорії податкових правовідносин потребують переосмислення, деякі з них – уточнення, що зумовлює необхідність визначення податкових правовідносин як правової категорії.

Мета статті полягає у виявленні істотних ознак, які характеризують податкові правовідносини як окрему правову категорію, а також визначенні місця податкових правовідносин у системі суспільних, в т.ч. фінансових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Податкові правовідносини, як і всі інші правовідносини, є результатом свідомо-вольової діяльності людей. До свого виникнення правовідносини проходять через свідомість людей, у якій складається модель майбутніх стосунків з огляду на існуючі власні й загальнодержавні цінності та суспільні пріоритети [2, с. 337]. Вольовий

характер податкових правовідносин проявляється в тому, що вони виникають відповідно до волі держави, яка прагне забезпечення своїх фіскальних інтересів. Держава створює модель податкових правовідносин, без її волі ці відносини виникнути не можуть. Будь-яка норма податкового права є відображенням через діяльність компетентних органів волі держави, спрямовану на забезпечення надходжень до публічних (централізованих та децентралізованих) фондів грошових коштів. Воля держави, її приписи щодо стягнення податків і зборів конкретизується у статтях ПК України, законах про Державний бюджет України на відповідний рік, інших законах та підзаконних актах. При реалізації норм податкового права платники податків і зборів вступають у реальні правовідносини, проявляючи волю через свою поведінку. А оскільки воля платників податків та зборів обмежена державним примусом, то воля держави є первинною щодо волі платників. Із цього приводу справедливо пише Ю.К. Толстой: «для правовідношення характерна взаємодія соціальної волі, вираженої в нормах права (зведеної в закон), з індивідуальною волею суб'єктів правовідносин... Вирішальне значення при цій взаємодії належить державній волі, що направляє розвиток індивідуальної волі» [3, с. 27–29].

Податкові правовідносини виникають, змінюються і припиняються на підставі норм податкового права у разі настання передбачених правовою нормою фактів [4, с. 346]. Норми податкового права проектується у площину реального буття – податкові правовідносини, які у свою чергу виникають унаслідок реалізації державою та платником податків і зборів суб'єктивних прав та обов'язків, визначених нормами податкового права. Через нормотворчу діяльність створюється модель податкових правовідносин, яка втілюється у нормативно-правових актах, але самі податкові правовідносини реально виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів. Такі юридичні факти закріплюються у гіпотезах норм податкового права.

Податкові правовідносини є особливою формою взаємного зв'язку між конкретними суб'єктами через їх права, обов'язки і відповідальність, які закріплені в нормах податкового права. Під відносинами розуміють поведінку учасників, що проявляється в різних формах взаємозалежності, взаємозв'язку та взаємодії [4, с. 347]. Правові відносини у свою чергу виступають як правовий зв'язок, тобто зв'язок, що виникає на підставі норм права. Цей зв'язок існує між суб'єктами через їх права й обов'язки.

Податкові правовідносини охороняються державою, забезпечуються засобами державного примусу. Держава створює необхідні економічні, соціальні та інші умови для повної реалізації норм податкового права. Якщо ж порушуються права осіб, що беруть участь у податкових правовідносинах, то держава застосовує заходи примусу щодо їх забезпечення. Забезпечення державним примусом податкових правовідносин посилюється тим, що фактично мова йде про охорону власником належного йому майна. Як вказує Р.Й. Халфіна, участь держави у правовідносинах пов'язана і з тим, що держава – єдиний власник усього належного їй фонду, що включає в себе основну масу знарядь і засобів виробництва [5, с. 134]. Вона захищає своє право власності на грошові кошти у формі податків і зборів. У випадку скоєння податкового правопорушення як реакція держави на неправомірну поведінку суб'єктів правовідносин виникають охоронні податкові правовідносини, в межах яких реалізуються санкції правових норм.

Податкові правовідносини, як вид фінансових, мають ознаки останніх, але разом з тим ці ознаки у податкових відносинах мають особливості прояву.

Податкові правовідносини є особливим видом економічних відносин. Тому їх сутність багато в чому визначається економічним змістом. Метою економічних відносин є привласнення результатів діяльності (частини доходів) платників податків і зборів. Держава як власник має за мету привласнення результатів (частини доходів) та реалізує своє право відповідно до закону через систему податків, зборів, платежів. Податки, як правильно зазначає В.О. Лебедев, є доходами приватних суб'єктів, на які держава звертає

стягнення у визначених частинах [6, с. 206]. Отже, податкові правовідносини виникають із приводу розподілу доходу між державою та платниками податків і зборів.

Особливістю податкових правовідносин, на нашу думку, слід визнати їх опосередкованість рухом податків і зборів до публічних (централізованих та децентралізованих) фондів грошових коштів. Сферою розвитку податкових правовідносин є фінансова діяльність як одна з форм прояву державного суверенітету і здійснення належних їй функцій володарювання. Саме держава акумулює та розподіляє грошові кошти, розпоряджається їх централізованим фондом, регулює грошові відносини підприємств, організацій і населення [7, с. 59]. Але в ринкових умовах роль держави суттєво змінилася щодо регулювання відносин суб'єктів господарювання. Цілковитому втручання держави підлягають лише ті економічні відносини, які пов'язані з оподаткуванням цих суб'єктів.

Сферою виникнення та розвитку податкових правовідносин є особливий сегмент публічної фінансової діяльності. Податкові правовідносини забезпечують утворення державних та місцевих фондів грошових коштів (публічних фондів грошових коштів). Розподіл і використання коштів грошових фондів регулюються іншими підгалуззями фінансового права. Податкові правовідносини, відносини державного обов'язкового страхування, державного кредиту тощо трансформуються у бюджетні правовідносини, хоча «якісної зміни» об'єкта фактично не відбувається: ті ж самі кошти, що надійшли, розподіляються і направляються на фінансування тих чи інших потреб. Змінюється таким чином правовий режим об'єкта, суб'єктний склад, а також зміст правовідносин.

Податкові правовідносини мають владно-майновий характер. На майновому характері податкових правовідносин наголошує С.Д. Ципкін, вказуючи, що «виконання податкового зобов'язання означає передачу в розпорядження держави певних грошових коштів. Тому невиконання зобов'язання чи його порушення має наслідком заподіяння матеріальної шкоди

державі, порушення загальнодержавних інтересів» [8, с. 29]. Податки є власністю держави, яка у свою чергу як власник забезпечує своє право за допомогою влади. У податкових правовідносинах держава як носій влади реалізує право власності на частину прибутку платників податків і зборів шляхом юридичного примусу, що зумовлює правову нерівність суб'єктів. Право власності на податки та збори може виникати у держави незалежно від отримання доходів платником податків.

Владний характер податкових правовідносин зумовлений імперативністю норм податкового права, що реалізуються за принципом «команда – виконання». Держава видає команди, а інші суб'єкти їх виконують. При цьому суб'єкти не можуть за своїм бажанням вплинути на зміст таких «команд», зокрема на умови оподаткування, розмір податків тощо. М.В. Карасьова звертає увагу на такі ознаки імперативності норм фінансового права, як те, що вони містять вимоги щодо виконання певних дій; точно визначають обсяг прав і обов'язків суб'єктів, не дозволяючи їх визначати чи змінювати за взаємною згодою; надаючи суб'єкту право виконувати будь-які дії в багатьох випадках зобов'язують його до їх здійснення [9, с. 92].

Податкові правовідносини як вид фінансових є безпосередньо або опосередковано грошовими. Виділення такої особливості фінансових правовідносин пов'язане з діями закону вартості й товарно-грошових відносин [10, с. 6]. Сама держава набуває права власності на грошові кошти, розподіляє і використовує їх на суспільно необхідні потреби.

Виникнення й розвиток грошових податкових правовідносин опосередковано забезпечують і негрошові відносини, які пов'язані із грошовими й передують їм. До них належать, зокрема, контрольні та охоронні податкові правовідносини. Їх об'єктом є негрошова субстанція (податково-правові акти, звітність, податкова інформація). Це відносини із затвердження форм податкових розрахунків, звітів, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів, професійної підготовки та перепідготовки

кадрів для органів державної служби, координації діяльності контролюючих органів з фінансовими й іншими органами влади тощо.

Логічним продовженням попередньої ознаки є комплексний (змішаний) характер податкових правовідносин. Комплексність полягає у поєднанні, взаємозв'язку та взаємозалежності різних видів податкових правовідносин: грошових і негрошових, матеріальних та процесуальних. Усі відносини тісно взаємопов'язані й мають спільну мету – формування публічних фондів грошових коштів. У межах матеріальних податкових правовідносин відбувається перехід права власності на грошові кошти від платників податків і зборів до держави. Процесуальні – забезпечують реалізацію матеріальних податкових правовідносин. Негрошові відносини пов'язані з організацією руху податків і зборів, діяльністю контролюючих органів у зв'язку з виконанням їх завдань і функцій тощо. Таким чином устанавлюється нерозривний зв'язок та взаємозалежність матеріальних і процесуальних, грошових і негрошових правовідносин: одні, будучи залежними від інших, одночасно забезпечують їх розвиток.

Податкові правовідносини є публічними. Публічно-правовий характер зумовлений тим, що обов'язковим суб'єктом цих відносин виступає держава в особі уповноваженого органу, який здійснює від її імені владні дії. При цьому владні повноваження пов'язані із задоволенням публічного інтересу держави. На думку Ю.О. Тихомирова, публічний інтерес слід розглядати як «визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого слугує беззаперечною умовою і гарантією існування та розвитку цієї спільноти» [11, с. 6]. У сплаті податків зацікавлена не вся соціальна спільнота, а виключно держава як її частина. Тому податкові правовідносини є формою реалізації інтересів саме держави.

Приватний інтерес платника зводиться до скорочення податків, отримання пільг, захисту майнових прав тощо. Платники податків і зборів не мають права на власний розсуд розпоряджатися частиною майна, що у вигляді певної грошової суми підлягає внесенню до публічного фонду грошових

коштів. Отже, права та обов'язки суб'єктів податкових правовідносин детерміновані публічними інтересами.

Публічний характер податкових правовідносин передбачає подвійну конфліктність [12, с. 51-51]. По-перше, це конфлікт протилежних інтересів – інтересу держави (публічного) та інтересу платника податків і зборів (приватного). Конфлікт протилежних інтересів пов'язаний із тим, що платник податків і зборів намагається обійти податки або ухилитися від їх сплати, зменшити об'єкт оподаткування і т.д. Натомість держава захищає своє право власності й зацікавлена в постійних податкових надходженнях в установлені законом строки. По-друге, існує протиріччя між обсягами податкових надходжень і обсягами видатків, що не задовольняють потреби осіб, які у свою чергу є платниками податків і зборів. Держава «забирає», а в кінцевому рахунку «не забезпечує» належне фінансування суспільних потреб. Отже, у самій сутності податкового правовідношення закладено конфлікт між публічним інтересом держави та приватним інтересом платників податків і зборів.

Передумовою виникнення, зміни й припинення податкових правовідносин є закон чи інший нормативний акт. Досліджуючи фінансово-правові відносини, Т.С. Єрмакова вказує на те, що виникнення фінансових відносин завжди пов'язано з нормативними актами, які видаються державою, вони, на відміну від інших економічних відносин, практично завжди носять правовий характер, тобто, по суті, першочергово є правовими відносинами [10, с. 10]. Ми поділяємо думку С.С. Алексеєва про те, що податкові відносини виникають тільки як правовий зв'язок, унаслідок якого платник податків і зборів зобов'язаний сплатити суму податку, а фінансовий орган має право вимагати сплати податку [13, с. 261].

Характеристика податкових правовідносин потребує аналізу їх спеціальних (істотних) ознак, що дозволяє говорити про них як про окремий вид фінансових правовідносин. Істотною ознакою податкових правовідносин слід визнати специфіку їх структурних елементів. Так, особливості податкових правовідносин проявляються у їх суб'єктному складі. У податкових

правовідносинах беруть участь держава та платники податків і зборів. Владним суб'єктом є держава в особі уповноважених контролюючих органів, якими є органи Державної фіскальної служби України, що забезпечують реалізацію єдиної державної податкової, митної політики, політики з адміністрування єдиного внеску. Суб'єктний склад податкових правовідносин характеризується чисельністю платників податків і зборів. Платник податків і зборів є зобов'язаним суб'єктом, який має здійснити на користь держави певні юридично значимі дії (наприклад, виконати обов'язок зі сплати податку чи збору) або утриматися від яких-небудь дій (наприклад, утриматися від порушення норм податкового законодавства). Інші суб'єкти є факультативними й виконують допоміжну роль, що полягає в сприянні реалізації податкових прав і обов'язків основних суб'єктів. До таких суб'єктів належать банки, представники, експерти, перекладачі, суб'єкти оціночної діяльності тощо. Особливістю податкових правовідносин є специфіка їх об'єкта. Об'єктом податкових правовідносин є матеріальні (грошові кошти у формі податків і зборів) та нематеріальні блага (результати дій, податкова інформація), з приводу яких виникає правовий зв'язок між суб'єктами податкових правовідносин, детермінований публічними інтересами. Змістом податкових правовідносин є належне й безумовне виконання платником податків і зборів обов'язків перед державою з метою забезпечення задоволення її публічних інтересів.

У юридичній літературі слушно звертається увага на таку їх ознаку, як цільова спрямованість. Податкові правовідносини забезпечують фінансові основи цілісності, збалансованості розвитку суспільства [14, с. 59]. Вони зорієнтовані на досягнення мети, пов'язаної з конкретним економічним (майновим) результатом. Так, метою податкових правовідносин є забезпечення формування публічних фондів грошових коштів. Без податків, які наповнюють бюджети, не можливе функціонування держави, виконання нею своїх завдань та функцій. Податкові правовідносини слугують досягненню кінцевої мети

правового регулювання – фінансового забезпечення діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Наступною ознакою є розвиток податкових правовідносин на основі нормативної моделі. Модель податкових правовідносин – зразок (еталон) податкових правовідносин, який встановлюється нормами податкового права у процесі нормотворчої діяльності уповноважених суб'єктів і забезпечує реалізацію інтересів держави та її адміністративно-територіальних одиниць щодо формування публічних фондів грошових коштів.

Податкові правовідносини опосередковані відчуженням результатів діяльності платників податків і зборів у державну чи комунальну власність. Підставою для переходу права власності на податки і збори від платника до держави є виконання платником конституційного обов'язку щодо сплати податків і зборів. Платник не має права розпоряджатися на власний розсуд тією частиною своїх коштів, які зобов'язаний перерахувати до публічних фондів грошових коштів. Таким чином, обмеження права власності внаслідок збільшення державної власності на суму податків не може розглядатися як свавільне позбавлення власності, воно є законним і витікає з конституційно-правового обов'язку.

У фінансово-правовій літературі звертається увага на таку особливість податкових правовідносин, як їх значна «деталізованість». Особливість податкового правовідношення – необхідність наявності в основі правового регулювання сплати і стягнення податків і зборів чіткої ієрархічної структури елементів, без яких неможлива реалізація податкового обов'язку [15, с. 260]. Наявність значної кількості елементів оподаткування, в свою чергу, зумовлює складний механізм нарахування й сплати податків і зборів.

Податкові правовідносини передбачають в основному односторонній обов'язок платника зі сплати податків у встановлені строки і не передбачають ніяких зустрічних зобов'язань держави. В основу цієї ознаки податкових правовідносин закладений односпрямований рух коштів від платника до держави. Не випадково, М.В. Карасьова наголошувала на позитивному змісті

податкового зобов'язання, оскільки останнє передбачає тільки обов'язок боржника (платника податків і зборів) здійснити на користь кредитора певні дії (сплату податку) [9, с. 279].

Ознакою податкових правовідносин є наявність політичного впливу (політична напруженість). В основі політичної напруженості лежить існування політичних конфліктів, які призводять до постійних змін законодавства України, в тому числі податкового. Зокрема, зміни до ПК України є результатом домовленостей або компромісом між політичними угрупованнями, в т.ч. і у Верховній Раді України шляхом утворення ситуаційної більшості. При цьому такі зміни зумовлені не відшукуванням оптимальних середніх ставок податків чи запровадженням системи стимулів для виробників, а підвищенням ставок податків для збільшення дохідної частини бюджетів у короткостроковому періоді, що, по суті, є найпростішим способом скорочення дефіциту бюджету. Узагальненим показником, який характеризує рівень податкового навантаження на платників податків і зборів є податковий тиск (тягар, прес). Надмірний податковий тиск негативно впливає на ділову активність суб'єктів господарювання, розвиток економіки держави, загострює проблеми в суспільстві й призводить до соціальної напруженості, що безумовно позначається на розвитку податкових правовідносин в Україні.

Висновки. Підсумовуючи наведені міркування, вважаємо, що податкові правовідносини як вид фінансових мають такі ознаки: є юридичною формою вираження і закріплення економічних відносин; мають владно-майновий, грошовий, комплексний характер; виникають в особливому сегменті публічної фінансової діяльності держави виключно на підставі закону; опосередковані рухом податків і зборів до публічних фондів грошових коштів; є конфліктними, публічними.

Розглянуті спеціальні (істотні) ознаки податкових правовідносин дозволяють охарактеризувати їх як особливий вид фінансових правовідносин, спрямованих на забезпечення формування публічних фондів грошових коштів за рахунок податків і зборів, подолання конфлікту інтересів, що виражають

політичну напруженість, мають владно-майновий, публічний характер та розвиваються на основі нормативної моделі.

Список використаних джерел:

1. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Кондаков Н. И. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
2. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Богачова Л. Л. та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432.
3. Толстой Ю. К. К теории правоотношения : [монография] / Толстой Ю. К. – Ленинград : Из-во Ленинградского ун-та, 1959. – 88 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / Скакун О. Ф. – Харків : Консум ; Нац. ун-т внутр. справ, 2001. – 656 с.
5. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении : [монография] / Халфина Р. О. – М. : Юрид. лит., 1974. – 345 с.
6. Лебедев В. А. Финансовое право : [учебник] / Лебедев В. А. – М. : Статут, 2000. – 461.
7. Цыпкин С. Д. Доходы государственного бюджета СССР : правовые вопросы : [монография] / Цыпкин С. Д. – М. : Юрид. лит., 1973. – 222 с.
8. Цыпкин С. Д. Правовое регулирование налоговых отношений в СССР [Текст] / Цыпкин С. Д. – М. : Госюриздат, 1955. – 76 с.
9. Карасева М. В. Финансовое право / М. В. Карасева, Ю. А. Крохина. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 288 с.
10. Ермакова Т. С. Финансовые правоотношения (теоретические проблемы) : [пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Ермакова Т. С. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. – 33 с.
11. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Тихомиров Ю. А. – М. : Изд-во г-на Тихомирова М. Ю., 2001. – 355.

12. Чернадчук В. Д. Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні : [монографія] / Чернадчук В. Д. – Суми : Університетська книга, 2008. – 456 с.
13. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. / Алексеев С. С. – Свердловск : Мин-во высшего и среднего спец. образования РСФСР ; Свердловский юрид. ин-т, 1972–1973. –
Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. – 1972. – 396 с.
14. Податкове право України : навч. посіб. / [Бех Г. В., Дмитрик О. О., Кобильник Д. А. та ін.] ; за ред. проф. М. П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 400 с.
15. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. / Кучерявенко Н. П. – Харьков : Легас, 2002 – . –
Т. 2 : Введение в теорию налогового права. – 2004. – 600 с.

References:

1. Kondakov N. Y. Lohycheskyi slovar-spravochnyk / Kondakov N. Y. – М. : Nauka, 1975. – 720 s.
2. Zahalna teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv / Tsvik M. V., Tkachenko V. D., Bohachova L. L. ta in. ; za red. M. V. Tsvika, V. D. Tkachenka, O. V. Petryshyna. – Kharkiv : Pravo, 2002. – 432 s.
3. Tolstoi Yu. K. K teoryi pravootnosheniya : [monohrafiya] / Tolstoi Yu. K. – Lenynhrad : Yz-vo Lenynhradskoho un-ta, 1959. – 88 s.
4. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava : [pidruchnyk] / Skakun O. F. – Kharkiv : Konsum ; Nats. un-t vnutr. sprav, 2001. – 656 s.
5. Khalfyna R. O. Obshchee uchenye o pravootnoshenyy : [monohrafiya] / Khalfyna R. O. – М. : Yuryd. lyt., 1974. – 345 s.
6. Lebedev V. A. Fynansovoe pravo : [uchebnyk] / Lebedev V. A. – М. : Statut, 2000. – 461 s.

7. Tsypkyn S. D. Dokhody hosudarstvennogo biudzheta SSSR : pravovye voprosy : [monohrafiya] / Tsypkyn S. D. – M. : Yuryd. lyt., 1973. – 222 s.
8. Tsypkyn S. D. Pravovoe rehulyrovanye nalohovykh otnosheni v SSSR [Tekst] / Tsypkyn S. D. – M. : Hosiuryzdat, 1955. – 76 s.
9. Karaseva M. V. Fynansovoe pravo / M. V. Karaseva, Yu. A. Krokhyna. – M. : Yzd-vo NORMA, 2001. – 288 s.
10. Ermakova T. S. Fynansovye pravootnosheniya (teoretycheskiye problemy) : [posobye dlia stud. vyssh. ucheb. zavedeni] / Ermakova T. S. – Lenynhrad : Yzd-vo LHMU, 1985. – 33 s.
11. Tykhomyrov Yu. A. Teoriya kompetentsyy / Tykhomyrov Yu. A. – M. : Yzd-vo h-na Tykhomyrova M. Yu., 2001. – 355 s.
12. Chernadchuk V. D. Stan ta perspektyvy rozvytku biudzhethnykh pravovidnosyn v Ukraini : monohrafiia / Chernadchuk V. D. – Sumy : Universytetska knyha, 2008. – 456 s.
13. Alekseev S. S. Problemy teoryy prava : kurs lektsyi : v 2 t. / Alekseev S. S. – Sverdlovsk : Myn-vo vyssheho y sredneho spets. obrazovaniya RSFSR ; Sverdlovskiyi yuryd. yn-t, 1972–1973. –
T. 1 : Osnovnye voprosy obshchei teoryy sotsyalystycheskoho prava. – 1972. – 396 s.
14. Podatkove pravo Ukrainy : navch. posib. / Bekh H. V., Dmytryk O. O., Kobylnik D. A. ta in. ; za red. prof. M. P. Kucheriavenka. – K. : Yurinkom Inter, 2003. – 400 s.
15. Kucheriavenko N. P. Kurs nalohovoho prava : v 6 t. / Kucheriavenko N. P. – Kharkov : Lehas, 2002 – . –
T. 2 : Vvedeniye v teoriyu nalohovoho prava. – 2004. – 600 s.